

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

*[...] εκείνος ο όμορφος λευκός Χριστός που μοιάζει
να ξεπηδάει από την Ρωσία [... μια] από
τις τελειότερες ζωές που γνώρισα ποτέ μου.¹
– Όσκαρ Ουάιλντ*

Ο ΟΣΚΑΡ ΟΥΑΪΛΝΤ δεν ήταν από τους ανθρώπους που κάνουν υπερβολικά κομπλιμέντα. Ποιος θα μπορούσε ν' αξίζει τόσο εκδηλωτικούς επαίνους από τη σατυρική και συνήθως αιχμηρή πένα του Ουάιλντ; Εκείνη η τέλεια ζωή, αυτός ο λευκός Χριστός, ανήκε σε έναν αξιόλογο Ρώσο επιστήμονα, εξερευνητή, ιστορικό, πολιτικό στοχαστή και πρώην πρίγκιπα που έφερε το όνομα Πέτρος Κροπότκιν. Ο Κροπότκιν ήταν μια από τις πρώτες διασημότητες παγκοσμίου βεληνεκούς. Στην Αγγλία ήταν γνωστός κυρίως ως ένας λαμπρός επιστήμονας, στην ηπειρωτική Ευρώπη ήταν περισσότερο γνωστός ως ιδρυτής και δυναμικός υπέρμαχος του αναρχισμού, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες καταπιάστηκε και με τα δύο πάθη του. Κατά τη διάρκεια των δύο περιόδων του στην Αμερική εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι έσπευσαν να παρακολουθήσουν τον πρώην πρίγκιπα Πέτρο, όπως συχνά τον αποκαλούσαν.

Η πορεία του Κροπότκιν μέχρι να φτάσει η φήμη του παντού ήταν αναπάντεχη και λαβυρινθώδης – με παρενθέσεις εγκλεισμού στη φυλακή, με συγκλονιστικά ταξίδια 50.000 μιλίων μέσα στις ερημιές της Σιβηρίας και με διωγμούς, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, από τις πιο σεβαστές χώρες του δυτικού κόσμου εκείνης της εποχής. Στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Ρωσία, ο Πέτρος εξελίχθηκε από τον αγαπημένο νεαρό ακόλουθο του τσάρου Αλεξάνδρου Β΄ σ' έναν νέο άντρα παθιασμένο με τη θεωρία της εξέλιξης και σ' έναν καταδικασμένο εγκληματία, δραπέτη και υποκινητή πολιτικών αναταραχών, που η ρωσική μυστική αστυνομία τον κυνήγησε στη μισή υφήλιο λόγω των ριζοσπαστικών του πολιτικών απόψεων – κάποιοι θα τις χαρακτήριζαν (και πράγματι το κάνουν) διαφωτιστικές.

Τόσο κατά τον εγκλεισμό του στις φυλακές όσο και κατά τη διάρκεια των περιοδειών όπου εντυπωσίαζε τα πλήθη, ο Κροπότκιν έβρισκε την ενέργεια και τη συγκέντρωση να γράψει βιβλία πάνω σε μια εντυπωσιακή ποικιλία θεμάτων: για την εξέλιξη, την ηθική, τη γεωγραφία της Ασίας, τον αναρχισμό, τον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, για τα ποινικά συστήματα, την επερχόμενη βιομηχανική επανάσταση στην Ανατολή, την Γαλλική Επανάσταση και για τη ρωσική λογοτεχνία. Αν και φαινομενικά αυτά τα θέματα είναι ανομοιογενή, υπάρχει ένα κοινό στοιχείο που τα ενώνει: ο *επιστημονικός* νόμος της αλληλοβοήθειας, που οδηγεί την εξέλιξη *κάθε μορφής* ζωής πάνω στη γη. Αυτός ο νόμος συνοψίζεται στη βαθιά ριζωμένη πεποίθηση του Κροπότκιν ότι αυτό που σήμερα αποκαλούμε αλτρουισμό και συνεργασία – αλλά ο πρίγκιπας το αποκαλούσε αλληλοβοήθεια–, είναι η κινητήρια επαναστατική δύναμη πίσω από κάθε κοινωνική ζωή,

είτε πρόκειται για μικρόβια και ζώα είτε για ανθρώπους. Τα ταξίδια του Κροπότκιν ανά τον κόσμο και η διαρκής προσπάθειά του να ξεφύγει από τη μυστική αστυνομία τού έδωσαν τον χρόνο, το υλικό και την εμπειρία να αναπτύξει τις ιδέες του.

Η θεωρία του Πέτρου για την αλληλοβοήθεια προέκυψε στα πιο απίθανα μέρη. Καθώς ήθελε ν' ακολουθήσει τα βήματα του ήρωά του, του Αλεξάντερ φον Χούμπολτ, σε ηλικία μόλις είκοσι ετών ξεκίνησε μια σειρά αποστολών στη Σιβηρία. Εκείνη την εποχή δήλωνε ήδη πως είναι εξελικτικός βιολόγος –ένας από τους λίγους στην Ρωσία– και μεγάλος θαυμαστής του Δαρβίνου και της θεωρίας της φυσικής επιλογής. Πενήντα χιλιάδες μίλια αργότερα και πέντε χρόνια σοφότερος, ο Κροπότκιν άφησε την Σιβηρία όντας δαρβινιστής. Ήταν όμως ένα πολύ διαφορετικό είδος εξελικτικού βιολόγου – ένα νέο είδος, θα μπορούσαμε να πούμε. Αυτό συνέβη επειδή ο Κροπότκιν δεν βρήκε στην Σιβηρία αυτό που περίμενε να βρει.

Την εποχή που ο Κροπότκιν ξεκινούσε το ταξίδι του στην Σιβηρία, η εξελικτική θεωρία προωθούσε την ιδέα ότι ο φυσικός κόσμος είναι ένα κτηνώδες μέρος που έχει ως κινητήρια δύναμη τον ανταγωνισμό. Μέσα στην παγωμένη ερημιά, λοιπόν, ο Πέτρος περίμενε ότι θα γίνει μάρτυρας της ωμής βίας της φύσης. Την αναζήτησε. Μελέτησε κοπάδια μεταναστευτικών πουλιών, θηλαστικών και ψαριών, και κοινωνίες εντόμων. Τελικά, ανακάλυψε ότι ο ανταγωνισμός στη φύση είναι κυριολεκτικά ανύπαρκτος. Αντ' αυτού, σε κάθε άκρη και γωνιά του ζωικού κόσμου, συνάντησε την αλληλοβοήθεια. Τα ζώα ξάπλωναν μαζί για να ζεσταθούν, τάζαν το ένα το άλλο και περιφρουρούσαν τις ομάδες τους για ν' αποτρέψουν τον

κίνδυνο, δίνοντας την εικόνα πως αποτελούν γρανάζια μιας ευρύτερης συνεργατικής κοινωνίας. «Σε κάθε σκηνή της ζωής των ζώων που πέρασε μπροστά από τα μάτια μου», έγραφε ο Κροπότκιν, «διαπίστωσα τόσο έντονα την ύπαρξη αλληλοβοήθειας και αμοιβαίας υποστήριξης, που υποψιάστηκα πως έχει έναν πολύ σημαντικό ρόλο για τη συντήρηση της ζωής, τη διατήρηση κάθε είδους και την περαιτέρω εξέλιξή του».²

Το ερευνητικό πεδίο του Κροπότκιν δεν περιοριζόταν στα ζώα. Του άρεσε πολύ να αξιοποιεί τον χρόνο που περνούσε στα διάφορα χωριά μελετώντας τη δική τους έννοια της κοινότητας και της συνεργασίας: σ' εκείνα τα μικρά χωριά της Σιβηρίας άρχισε να καταλαβαίνει «τους εσωτερικούς μηχανισμούς της ζωής στις ανθρώπινες κοινωνίες».³ Εκεί, παρατηρώντας «το εποικοδομητικό έργο των άγνωστων μαζών»,⁴ ο νεαρός επιστήμονας έγινε μάρτυρας της ανθρώπινης συνεργασίας και του αλτρουισμού στην πιο αγνή τους μορφή.

Όταν ο Κροπότκιν προσπάθησε να ευθυγραμμίσει τις παρατηρήσεις του με τη θεωρία του Δαρβίνου, έπεσε σε αντιφάσεις. Αντί όμως να εγκαταλείψει την εξελικτική συλλογιστική, όπως είχαν κάνει πολλοί άλλοι Ρώσοι επιστήμονες που απέρριψαν τις ιδέες του Δαρβίνου ως μια βικτωριανή πλάνη, ο Κροπότκιν θεώρησε ότι η εξελικτική σκέψη μπορούσε να εξηγήσει την ποικιλομορφία της ζωής που έβλεπε τριγύρω του. Και κάπως έτσι, τέντωσε ένα σκοινί πάνω στο οποίο θα ισορροπούσε για την υπόλοιπη ζωή του. Υποστήριξε πως η φυσική επιλογή ήταν η κινητήρια δύναμη διαμόρφωσης της ζωής και ότι οι Βρετανοί επιστήμονες είχαν διαστρεβλώσει και παραποιήσει τις ιδέες του Δαρβίνου. Ο Κροπότκιν ισχυριζόταν πως η φυσική επιλογή οδηγούσε τα άτομα στην αλληλοβοήθεια

και όχι στον ανταγωνισμό: η φυσική επιλογή ευνοούσε τις κοινωνίες στις οποίες ανθούσε η αλληλοβοήθεια και τα άτομα εκείνων των κοινωνιών είχαν μια έμφυτη προδιάθεση για αλληλοβοήθεια, επειδή η φυσική επιλογή ευνοούσε αυτές τις ενέργειες. Ο Κροπότκιν μάλιστα έφτιαξε και έναν καινούργιο επιστημονικό όρο – την *προοδευτική εξέλιξη* – για να περιγράψει πώς η αλληλοβοήθεια είχε καταστεί προϋπόθεση της κοινωνικής ζωής – τόσο των ζώων όσο και των ανθρώπων. Ο Πέτρος διατύπωσε την ιδέα ότι η αλληλοβοήθεια είναι ένας βιολογικός νόμος με πολλές προεκτάσεις αρκετά χρόνια μετά, οι σπόροι όμως είχαν φυτευτεί στην Σιβηρία.

Όταν ο Κροπότκιν βρέθηκε στην τούντρα της Σιβηρίας, καταπιάστηκε με τις πολιτικές προεκτάσεις της αλληλοβοήθειας. Τα μυρμήγκια και οι τερμίτες, τα πουλιά, τα ψάρια και τα θηλαστικά συνεργάζονταν χωρίς την παρουσία κάποιας επίσημης οργανωτικής δομής, χωρίς δηλαδή οποιαδήποτε μορφή «κυβέρνησης». Το ίδιο συνέβαινε και στα χωριά, όπου η αλληλοβοήθεια αφθονούσε χωρίς να υπάρχει κάποια κεντρική κυβερνητική δομή. Σε αυτή την κατάσταση ο Κροπότκιν εντόπισε σημαντικές ομοιότητες με τα γραπτά των αναρχικών που διάβαζε ως έφηβος. Αφήστε τους ανθρώπους να έχουν απόλυτη ελευθερία και αυτονομία, και η συνεργασία θα προκύψει από μόνη της, είχε διαβάσει ο Πέτρος στην αναρχική βιβλιογραφία. Στην Σιβηρία ανακάλυψε ότι αυτό δεν ίσχυε μόνο για τους ανθρώπους, αλλά για κάθε αγελαίο είδος. Κάτι που ήταν τόσο έκδηλο στον φυσικό κόσμο, σίγουρα θα μπορούσε να βοηθήσει στην πολιτική και στην κοινωνία.

«Στην Σιβηρία», έγραψε ο Κροπότκιν, «έχασα κάθε πίστη στην κρατική πειθαρχία που λάτρευα παλιότερα:

Ήμουν έτοιμος να γίνω αναρχικός». ⁵ Είχε πειστεί τόσο πολύ ότι οι επιστημονικές του ανακαλύψεις για την αλληλοβοήθεια εξηγούσαν τη βιολογική υποστύλωση της πολιτικής αναρχίας που, στον επικήδειο που έγραψε για τον Κάρολο Δαρβίνο, χρόνια μετά την περιπέτειά του στην Σιβηρία, ανέφερε ότι οι θεωρίες του τελευταίου, εάν γίνονταν σωστά κατανοητές, θα αποτελούσαν «ένα εξαίσιο επιχείρημα ότι ο αναρχοκομμουνιστικός τρόπος οργάνωσης των κοινωνιών των ζώων είναι ο καλύτερος». ⁶ Με τον καιρό, οι ιδέες του Κροπότκιν για την επιστήμη της αλληλοβοήθειας θα τον καθιστούσαν τον διασημότερο αναρχικό της εποχής του.

Σήμερα ο Κροπότκιν είναι γνωστός ως ένας από τους βασικούς θεμελιωτές των αναρχικών αρχών και για περισσότερα από 80 χρόνια –μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1960– οι ιδέες του για την αλληλοβοήθεια έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις συμπεριφοριστικές έρευνες και στη μελέτη της εξέλιξης. Επίσης, κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, τα βιβλία του πρίγκιπα για τις αρχές της ηθικής, τη γεωλογία, την ιστορία και τη λογοτεχνία δεν είχαν τεράστιο αντίκτυπο μόνο σε αυτά τα αντικείμενα αλλά και σε άλλα, ιδιαίτερα ποικιλόμορφα, όπως είναι η πολεοδομία, η κομμουνιστική ιδεολογία και το σύγχρονο οικολογικό κίνημα.

Προτρέχουμε, όμως. Πρώτα απ' όλα θα πρέπει να μεταφερθούμε στη συνοικία των Παλιών Ιπποκόμων της Μόσχας, κάπου στα 1842, και να μάθουμε περισσότερα για τα στοιχεία που διαμόρφωσαν τον πρίγκιπα Πέτρο Κροπότκιν, τον απόγονο της κάποτε ισχυρής δυναστείας των Ρούρικ.